

מבשר ציון

גליון בני קהלא קדישא בירושלים ובוגרי ביהמ"ד "אדרת אליהו"

גליון מס' 205
פרשת מטות - מסעי תשפ"ג

"עקבתא דמשיחא ונסיונותיו"
הגר"ח פרידלנדר זצ"ל

"באר המים החיים"
שורות לדמותו

"ויבינו במקרא"
הארות וביאורים בלימוד הפרשה

"הוגי שעשועות"
הארות מהנלמד בתכניות החזרה

"בין תכלת לקלא אילן"
הרב בנימין הלוי ליאון שליט"א

עקבתא דמשיחא ונסיונותיו

הגה"צ רבי חיים פרידלנדר זצ"ל*

שיום פטירתו בשבוע שלפנינו, כ"ח תמוז

נסיון הדור האחרון - אמונה

"שית מאה וחד סרי הוי אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, בא דוד והעמידן על אחת עשרה כו', בא ישעיהו והעמידן על שש כו', בא מיכה והעמידן על שלש כו', בא חבקוק והעמידן על אחת וצדיק באמונתו יחיה" (מכות כד). אין כוונת חז"ל לומר שכל אחד בדורו עקר חלק מהתרי"ג מצוות, אלא כל אחד מהם הורה את הדרך לדורו מהו השורש העיקרי לעבודת ה', שע"י שישמרו את השורש יבאו לידי קיום כל התרי"ג מצוות, וכשירדו הדורות יותר ונתמעטו הלבבות חיפשו במה להתמקד בעיקר בעבודת ה', עד שבא חבקוק והעמיד את דרך עבודת ה' על אמונה.

חז"ל אמרו על דור עקבתא דמשיחא "ייתי ולא אחמיניה" (סנהדרין צח), לא שחששו חז"ל מתוקף הצרות ויסורי הגוף שיהיה בדור של משיח, אלא פחדו שמא לא יוכלו לעמוד בקשיים ונסיונות הדור ותיפגם אמונתם, ולכן באופן מיוחד בדורות האחרונים עיקר עבודת ה' הוא לחזק את האמונה בהשי"ת.

"קרי" - חיים בארעיות

אנו טועים לחשוב כי נסיון האמונה הוא לבחור בין אמונה לכפירה, (אמנם באמת האיננו מאמין הוא ע"פ רוב בגדר תינוק שנשבה, אין לו שום נסיון אם להאמין או לא להאמין). נסיון האמונה הוא דוקא אצל אותם שמאמינים, להם יש מלחמה חזקה איך לחזק את עצמם באמונה, איך לראות בכל דבר את יד ה' שלא לתת שום סדק בלב למחשבה של כוחי ועוצם ידי, או לתלות במקרה הטבע וכדו'.

נסיון זה הגדירה התורה כ"קרי", כמש"כ (ויקרא כו, כא) "ואם תלכו עמי קרי ולא תאבו לשמוע לי ויספתי עליכם מכה שבע כחטאותיכם", ופרש"י: "תלכו עמי קרי רבותינו אמרו עראי, במקרה, שאינו אלא לפרקים כן תלכו עראי במצוות". "קרי" הוא דרך טומאה, כלומר אם עובדים את הקב"ה בארעיות זה בחינה של קרי - טומאה.

ההליכה בקרי עם ה' שמתבטא באופן מיוחד בקיום המצוות בארעיות הוא גובע מחסרון באמונה, כשהאמונה בהשי"ת אינה מבוססת מתוך כך אין גם קביעות בעבודת ה'. האמונה בהשי"ת אינו מצטמצם רק בזה שהוא מאמין בהשגחת השי"ת וביכולתו, 'אמונה' פירושו שהוא קשור בקשר הדוק וחזק עם השי"ת בכל פנימיותו, כמש"כ "ותקעתיו יתד במקום נאמן" (ישעי' כב, כג), כך אמונה הוא לשון חזק, וככל שאדם הוא נאמן חזק וכו', גם אמונתו בהשי"ת היא חזקה, כי הוא עקבי וחזק בכל דבר, וכך הוא גם עקבי בקיום המצוות. מאידך כשהאמונה אינה מבוססת דיה משתפים גם את הטבע בהנהגה. אפילו שהוא רואה את יד ה', הוא רואה את ניסי השי"ת, אבל הוא גם משתף את עצמו בבחינת 'כוחי ועוצם ידי', הוא מסתכל על כל דבר גם מתוך מבט של טבע - 'קרי' - מקריות. א"כ הוא מאמין בשני דברים, שכביכול יש שני כוחות לבריא, כעין השקפת הגוים שאמנם הקב"ה ברא את הבריא, אבל מסר את הנהגתה לכוחות שונים. וכעין זאת מתגבשת במחשבת האדם שבעצם הוא העושה והפועל, אמנם הוא צריך להתפלל לה' להצלחתו, אבל כביכול שהבורא יתב' לא יפריע לו להוציא לפועל את רצונותיו, אם אין מרגשים בתמידות את "חיינו המסורים בידך ונשמותינו הפקודות לך",

* מתוך "שפתי חיים" על התורה, פ' בחוקותי, שם צויין כי המאמר "מרשימות רבינו זללה"ה וכתבי תלמידים". ההערות להלן וחלק מההדגשות על ידינו

זוהי ח"ו אמונה של קרי – חי בארעיות, והתוצאה מכך שהיא משפיעה על כל מסגרת עבודת ה' שלו.

העונש על עבודת ה' בארעיות – קרי, "ויספתי עליכם שבע כחטאותיכם" עונש יותר חמור ממה שנאמר בתחילה על "אם לא תשמעו לי", מדוע העונש כ"כ חמור, הרי הוא כבר שומע? כי אמנם התעוררו מהיסורים, אבל בכל זאת מומשיכים לפסוח על שני הסעיפים, כשאדם פוסח על שני הסעיפים יש פחות תקוה שיכיר את האמת, ממי שאינו מכיר שני צדדים.

ובפרט בעת שרואים את ישועת ה' וחסדיו, זה מחייב אותנו הרבה יותר לראות את השגחת השי"ת, לקבוע בצורה חזקה את האמונה בה, ולא ח"ו שיהיה לנו איזה הרגשה של 'כוחי ועוצם ידי' וכדו'.

בעתה אחישנה

האור החיים מגדיר את שני דרכי הגאולה האמורים בחז"ל: 'בעתה' ו'אחישנה'. אין זה רק הבדל בזמן, אם תבוא הגאולה תיכף או בזמנה, אלא הם ב' דרכים שונים באופן ומהות הגאולה. וכך ביאר את הפסוק (במדבר כד, יז) "אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב, דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל", בפסוק זה מוגדר שני אופני הגאולה 'בעתה' ואחישנה, "אראנו ולא עתה" היא גאולה 'בעתה', כמו שאמר "ולא עתה", וכנגד זה אמר "וקם שבט מישראל" דהיינו דהגאולה תהיה בזכות הצדיקים. "אשורנו ולא קרוב" היא גאולה ד'אחישנה', וכנגד זה אמר "דרך כוכב מיעקב", שיזכו ל'אחישנה' בזכות כלל ישראל, ואפילו אותם אנשים פחותים המגודרים כ'יעקב'.

וכך כתב: "וטעם שיעד גאולת אחישנה, שהיא ככוכב ליעקב, וגאולת בעתה שהיא עני וכו' לישראל שהם כתות הצדיקים, נתכוון לומר שהמושג לגדר זה של ביאת הגואל ככוכב הוא כשתהיה הגאולה מפאת גדר הבינוני שבישראל, שיטיבו מעשיהם ויבא בזכותם והוא אומרו דרך כוכב מיעקב, אבל ביאתו בדרך וקם שבט, זה יהיה כשלא יטיבו מעשיהם כת הבינונים, ולא יבא אלא מפאת כת הצדיקים שבהם, והוא אומרו וקם שבט מישראל", דהיינו בזכות הצדיקים.

הוא גם הביאור במה שאמרו בגמ' (סנהדרין צח) זכו עם ענני שמיא לא זכו כעני רוכב על החמור, וביאר הגר"א אם זכו אז ההנהגה עמוס תהיה שלא בדרך הטבע – "ענני שמיא" הנהגה

² בכמה מקומות בדברי הגר"א משתמע כי התהליך יהא בדרכי הטבע, (מסטר אדמאלא, ופקידה ברשיון האומות, ויציאה משעבוד מלכויות, וכו' שזה ענין מב") אומנם באופן מפורש בהתייחס אל "ענני שמיא" – כהנהגה שלא בדרך הטבע, ו"עני רוכב על חמור" כגאולה

מועל הטבע בחינה שמימית, אבל אם לא זכו 'עני רוכב על החמור' היינו רוכב על החמור, כלומר שהגאולה תהיה בדרך הטבע – חומריות².

זהו קושי הגדול של הניסיון באמונה בעקבתא דמשיחא, בזמן של בעתה, לראות בתוך מעטה ההתרחשויות בדרך הטבע, בכל דבר את יד ה' והשגחתו.

השגחת ד' בארץ ישראל

דוגמא לכך איך רואים את השגחת ה' גם בתוך ההסתר הגדול, מבוואר בדברי הרמב"ן (ויקרא כו, טז) הכותב "וכן מה שאמר בכאן (בפסוק לב) ושמונו עליה אויביכם, היא בשורה טובה מבושרת בכל הגליות שאין ארצנו מקבלת את אויבינו, וגם זו ראייה גדולה והבטחה לנו, כי לא תמצא בכל הישוב ארץ אשר היא טובה ורחבה ואשר היתה נושבת מעולם והיא חרבה כמוה, כי מאז יצאנו ממנה לא קבלה אומה ולשון, וכולם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם".

וכעין דברים אלו כתב עוד הרמב"ן (דברים לב, מ): "ואלו היתה השירה הזאת מכתב אחד מן החוזים בכוכבים שהגיד מראשית אחרית כן, היה ראוי להאמין בה מפני שנתקיימו כל דבריה עד הנה לא נפל דבר אחד, ואף כי אנחנו נאמין ונצפה בכל לב לדברי האלקים מפי נביאו הנאמן בכל ביתו, אשר לא היה לפניו ואחריו כמוהו, עליו השלום".

חז"ל אמרו (סנהדרין צח): "ואמר רבי אבא אין לך קץ מגולה מזה שנאמר ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל וגו'", וכתב רש"י: "כשתתן ארץ ישראל פריה בעין יפה אז יקרב הקץ, ואין לך קץ מגולה יותר".

אלפים שנה ארץ ישראל עומדת בחורבנה, אין הגויים מצליחים ליישבה ולפתח אותה, ובאים בני ישראל לארץ ישראל ויושבים בה, והארץ נותנת פירותיה. אמנם זה הנהגה בדרך הטבע אבל זהו נס בדרך הטבע.

כל אשר אירע ליוסף אירע לציון

חז"ל אמרו (תנחומא סו' פ' ויגש): "כל אשר אירע ליוסף אירע לציון, (ומובא בשם האריז"ל 'יוסף' ציון זה אותה גימטריא) כוונתם של חז"ל לומר שכל מעשה שאירע עם יוסף כך יהיה ג"כ השתלשלות הגאולה לעת"ל. ומובא משמ"י דהגר"א³ כמו

בדרך הטבע, כמדו' שלא מצאנו שם, ומקורו ב"קול התור" בכמה מקומות. (פרק א' אות ט"ו, ואות ט"ז. וכיו"ב פ"ג בחינה ק"א)
³ "קול התור" פרק שני אות לט. (ואינו במקומות אחרים).

באר המים החיים

מהדמויות היותר נודעות בשערים היה הגה"צ רבי חיים פרידלנדר זצ"ל.

מהאישים המפורסמים ביותר בכל היכלי התורה.

ומאידך...

אין 'נסתר' ממנו

אין כמוהו מכוסה ומוצנע.

"והאמת ניתן להגיד שלא ידענו אותו כל כך ולא הערכנו אותו את מדת גדלו ביראת ה' והבנתו והנהגתו, כי מאד הי' צנוע ולא הי' נראה לעין וכו'" – כך כותב אודותיו ראש הישיבה הגרא"מ שך זצ"ל. (במכתב מאלול תשמ"ו, חודשיים אחר פטירת ר' חיים, הקורא לסייע בהוצאת חיבורו).

בוודאי לא נעלם מעיניו החדות של הגרא"מ שך גדלותו העצומה של ר' חיים. הוא העריכו והוקירו עד מאוד, אך יחד עם זאת מעיד כי יש דברים שלא היה נראה לעין.

את הערכתו אליו הוא כותב ג"כ במכתב נוסף מאותה שנה, טבת תשמ"ו, כחצי שנה קודם סילוקו של ר' חיים, בהסכמה שנתן לקונטרס שהוציא: "הנה אחר טרדותי הרבים נוסף לחולשת ראייתי בזמן האחרון קשה עלי לעיין בספרים ובחיבורים חדשים שלא הורגלתי בהם מנעורי, אולם בספר שנתחבר על ידי המחבר שליט"א שהוגש אלי שמדובר על חיזוק האמונה על ידי ידידי הרה"ג המלא דעת ביראת ה' מוהר"ר חיים פרידלנדר שליט"א שמשמש בקודש בהישיבה הקדושה היא ישיבת פוניבז שמרביץ תורה ויראה לעדרים, וכל הליכותיו בקודש מעיד עליו על גדלותו, למותר הוא להסכים על הקונטרס שחיבר עכשיו".

אכן, היתה בו ענווה והצטנעות מופלאה.

אך זה לא רק מידת ההצטנעות.

אלא אומנות ההצנעה!

אומן מופלא היה בלהצניע דרכיו ופעולותיו ומהלכיו הגדולים.

משום כך היה הוא האיש הנכון בשעה הנכונה, שיצא והאיר אור גדול לישראל.

הוא לא יצא להאיר את המבואות האפלים, למרות שגם את זה עשה וקירב רחוקים מן התורה והמצוות להחזירם אל חיק היהדות.

הוא יצא להאיר את המבואות המאירים.

שנאמר אצל יוסף "ויכר יוסף את אחיו והם לא הכירוהו" במושך כ"ב שנה אחי יוסף לא הכירוהו, רק כשהתייצב לפניו יוסף ואמר להם "אני יוסף" או אז הוברר להם כל ההנהגה עמהם ואת כל השתלשלות הענינים במשך כל הכ"ב שנה, אילו היו מכירים את יוסף היה נחסך מהם כל אותו צער ועגמות נפש במשך כל אותם שנים.

כך גם היא ההנהגה בעת תקופת ההסתדרות דעיקבתא דמשיחא שאין מתבוננים בתקופת הסתר זו, לולי זאת היה כבר קץ לכל צרותינו⁴, אנו צריכים להשתדל לראות ולהכיר את צעדי הגאולה ע"י שאנחנו נראה בכל דבר את יד ה' והשגחתו על כל פרט ופרט בזה אנחנו נקטין את ניסיונות עקבתא דמשיחא ומקרבין את הגאולה.

מלחמות אתחלתא דגאולה

אולם עלינו לדעת כי הצעדים לקראת הגאולה – אתחלתא דגאולה זה עדיין לא גאולה. חז"ל אמרו (מגילה יז) ומה ראו לומר גאולה בשביעית אמר רבא מתוך שעתידין ליגאל בשביעית לפיכך קבעוה בשביעית, והאמר מר בשיטת קולות בשביעית מלחמות במוצאי שביעית בן דוד בא מלחמה נמי אתחלתא דגאולה היא". המלחמות הם אתחלתא דגאולה (הם ודאי אינם גאולה) כלומר אתחלתא דגאולה זה רק התחלה אבל אין זה הגאולה, המלחמות והצרות הם שייכות לאתחלתא דגאולה. אמנם יש בענין זה בלבול וטשטוש המוחין כשמדברים על אתחלתא דגאולה שמים את דגש יותר על ענין הגאולה, ובאמת הוא רק אתחלתא בלבד אין זה גאולה כלל לא בחלקה ולא במקצתה, לדוגמא: אדם ההולך לעיר וכי בהליכתו הוא נמצא בעיר הרי עדיין הוא רחוק מהעיר, אלא הוא רק מתחיל ללכת לעיר, כך גם התחלתא דגאולה הם רק צעדים ראשונים המובילים לגאולה. הגאולה ואפילו שמין מזמנה היא רק רוחנית – התקרבות אל ה' וגילוי מלכות לעיני כל בב"א, וכל עוד לא זכינו למדרגות רוחניות אלה עדיין אנו רחוקים מהגאולה גם אם זה התחלה אבל זה רק צעדים בתוך ההתחלה וצריך לבסס את עבודתנו באותם צעדים של אתחלתא לחזק אצלנו את האמונה וההשגחה בהש"ת כיתד נאמן וחזק בל ימוט ואז זה יתן לנו חיזוק גם על שאר חלקי עבודת ה', שנעשה אותם מתוך אמונה – נאמנות, קביעות בעבודת ה'.

⁴ "לולי זאת היה כבר קץ לכל צרותינו" – הוא לשון "קול התור" שם. ונביא מקור הדברים בשלמותם: "ויכר יוסף את אחיו והם לא הכירוהו (בראשית מ"ב) – וזהו אחת מתכונותיו של יוסף ולא רק בדורו כי אם בכל דור ודור אשר הוא משיח בן יוסף מכיר את אחיו והם לא מכירים אותו, ומעשה שטן הוא המסתיר את תכונותיו של מ"י שאין מכירין בעקבות משיחא וגם מזלזלים בהם בעוה"ר. (ראה להן סימן קג). כי לולא זאת כבר היה קץ לצרותינו. ואילו ישראל מכירים את יוסף, היינו עקבות דבן יוסף משיחא שהם קבוץ גלויות וכו', היינו נגאלים כבר בגאולה שלמה".

ולאחיבו על בניו, נדבקו זה עם זה. והיום הזה... יום גדול היה לישראל.

מהחיבור הכביר בין ארבע מטיבי לכת הללו – רבי חיים פרידלנדר ורבי שלום אולמן מבני ברק, ומוריני הרב זצ"ל ורבי שמואל דביר מירושלים, בקע אט אט אור גדול לישראל.

יחד עמלו ויגעו בחדרי תורה וצללו למעמקיה. יחד טיהרו ליבם ועלו במסילה הישרה שסלל אור העולם רבינו הרמח"ל. יחד השקו זה את זה ויחד הגבירו בקרבם את הצמאון לראות בתיקונם של ישראל.

ויושב בשמים הביט וראה. הביט אל תאוותם וחשקם הגדול להביא להשראת שכינתו בקרב בניו, אכן בחר בעבדיו הנאמנים הללו, וגילגל לפתחם להוציא ספרו הקדוש והנורא של הרמח"ל "שבעים תיקונים" שהיה ספון וגנוז ואשר עמלו ללא ליאות להוציאו לאור. מה שהוביל בהמשך להוצאת שאר ספרי הרמח"ל, שכידוע רבי חיים זצ"ל כאמן הבהירות מסר נפשו לעשות אוזניים לתורתו.

הם גם שהעלו מן הנשיה את מגילת סתריו של רבינו הגר"א והוראותיו לתלמידיו כיצד לפעול לעורר את האהבה העליונה ולהחזיר השכינה לציון, הלא הוא ספר "קול התור".

דרישתם הבלתי מתפשרת להעמיד דרכי קנין התורה ככתבם וכצורתם האמורה בתורה, היא שהולידה את הקמת התלמוד תורה שייסד ר' חיים זצ"ל בבני ברק, שתחילת דרכו היה מושתת על הוראות חז"ל בן חמש למקרא בן עשר למשנה כשהלימוד בנוי על חזרות ושינון מרובה.

אכן זרעים שזרעו, הצמיחו ועשו פרי על אדמת הקודש. שלהבות שהעלו הולכים ומוסיפים אורה.

ל"ז שנה חלפו מיום שהסתלק מאיר השלהבות רבי חיים פרידלנדר זצ"ל, ואכן האור הגדול שהאיר רק הולך ואור עדי יאיר כנכון היום. מלבד התלמידים הרבים שהעמיד, מלבד ספריו ומפעלותיו, הרי שהמתנה הגדולה שהעניק לעולם, ספרי רבינו הרמח"ל, מעצימים את הקרבה והחיבור בין הבנים אל האב ודוחים חושך מפני אור ידיעת ה' אלוקינו. זהו האור האלוקי שמצפים אנו ליום הגדול בו ישוב להאיר במקום שהוא אורו של עולם, ירושלים עיה"ק, אשר תשוב לתפארתה השלימה בבנין הבית הגדול מהרה.

הוא לא יצא להאיר את המבואות האפלים, למרות שגם את זה עשה וקירב רחוקים מן התורה והמצוות להחזירם אל חיק היהדות.

שם, בהיכלי התורה, במבואות הוגיה ולומדיה, העלה את שלהבת האור הפנימי.

כאן נצרכה אומנות מיוחדת.

הוא נטל את אורו הגדול של הרמח"ל, שבאותם ימים אולי לא הכל הורגלו בזה מצעירותם וטרם הוכרו לאשורם דרכיו וספריו בהיכלי התורה, וגלל את האבן מעל פי הבאר להשקות את צאן עולם התורה, מתוך חכמה ושלום ומישור עם הרועים הגדולים מעמיד הבאר.

אכן, זכה רבי חיים והאיר את העולם.

זהו עולם אחד ללא 'הספרים הירוקים' וזהו עולם אחר לגמרי עם 'הספרים הירוקים'.

לפנים מן הקלעים ומאחורי הקלעים, משך אז בחוטים המחברים את ישראל אל אביהם שבשמים, חוטים מחוטים שונים. חוטי ביצור האמונה, חוטי ידיעת ה' ולימוד חכמת האמת, חוטים נעלמים המחברים את ישראל לדרכי גאולתם, חוטים רכים של תינוקות של בית רבן שכ"כ חפץ וטרח לנסות ולהעמיד בית תלמודם על אדני קנין התורה כראוי במקרא ובמשנה, בשינון ובחזרה. את כל החוטים הללו שזר בתבונה ותפר לעם התורה את מלבושי תפארתם.

סיפור הכנת בגדי התפארה הללו, זה אינו רק סיפורו של רבי חיים זצ"ל, אלא סיפורו המופלא של אותה 'מתפרה' בת ארבעה חייטים שנתנו ליבם ונפשם לתפור בגדי מלוכה למלך מלכי המלכים ולהשיב לישראל את עטרת בגדי תפארתם הקדומה אשר הועיד להם אביהם שבשמים.

שני צורבים צעירים היו יחדיו בבני ברק, ושני צורבים צעירים היו יחדיו בירושלים. כל זוג בפני עצמו, יגע ועמל ביגיעה גדולה ונוראה לדעת את ה' וחתר לעבדו בלבב שלם מתוך דבקות מוחלטת ברצונו האמיתי ומתוך צמאון אין סופי להכירו ולהידבק ברצונו ומגמתו בעולמו.

ויום אחד זה קרה. הזוג מירושלים והזוג מבני ברק נפגשו. הלבבות המתאווים ליצורם התחברו. הנפשות הצמאות לעבוד את ה', ליראה אותו, ולאובהו,

פרשת מטות-מסעי

וְזָר אֶלְמִנָּה וְגִרוּשָׁה כָּל אֲשֶׁר אָסְרָה עַל נַפְשָׁהּ
יָקוּם עָלֶיהָ. החידוש בזה שאע"פ שהיא נערה אינה חוזרת
לבית אביה, בשונה מדין תרומה בבת כהן שנשאת לישראל
שחוזרת לבית אביה, כמ"ש "כי תהיה אלמנה וגרושה ושבה
אל בית אביה כנעוריה". וכן ללמד שאם נדרה נדר שיחול
לאחר זמן ונשאת בתוך הזמן - הבעל אינו יכול להפר.

צ"ב מדוע נאמר אלמנה וגרושה בין ארוסה לנשואה, בפרט
שמדובר דוקא באלמנה וגרושה מן הנישואין שהרי מן
האירוסין חוזרת לרשות אביה. ונראה לפרש, שהפרשה
התחילה באשה הנודרת בבית אביה, ויש בזה ג' מצבים:
פנויה, ארוסה, אלמנה וגרושה, שדרך אלמנה וגרושה לדור
בבית אביה, וכמו שהתבאר שהחידוש הוא שאינה חוזרת
לרשות אביה. אח"כ הפרשה עוברת לעסוק באשה בבית
בעלה.

מלחמת מדין ושללה

בפרשה זו ד' נושאים: המלחמה, דברי משה ואלעזר, חלוקת
השלל ותרומותו.

המלחמה

ד' נשלחו למלחמה: א - י"ב אלף חלוצים (והיו עליהם שרי
אלפים ושרי מאות), ב - פינחס, ג - כלי הקודש (ארון וציץ)
ד - חצוצרות.

ג' דברים עשו במדין: א - הרגו את הזכרים, חמשת המלכים
ובלעם, ב - שבו את הנשים, הטף, הבהמות והשלל, ג - שרפו
את הערים והארמונות.

נָקוּם נִקְמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמִּדְיָנִים. הקשה
המדרש, שמשו בעצמו הצטווה על הנקמה אך למעשה שלח
אחרים, ומתרץ שמשו לא רצה ללכת כיון שגדל במדין, או
משום שפינחס שהתחיל במצוה יגמור. ועדיין צ"ב איך ביטל

פרשת מטות עוסקת בג' נושאים: דיני נדרים, מלחמת מדין
ושללה, נחלת ראובן וגד וחצי מנשה.

פרשת נדרים

בפרשה זו ה' חלקים: מצוות קיום מוצא פיו, דיני הפרה
בנערה פנויה, ארוסה, אלמנה וגרושה, נשואה.

הטעם שפרשה זו נאמרה כאן, פי' הרשב"ם והרמב"ן משום
שנאמר בסוף פרשת הקרבנות "לבד מנדריכם". הרשב"ם פי'
שאף כאן מדובר בנדרי קרבן וזה פי' "כי ידור נדר לה".
והרמב"ן פי' שמדובר כאן בנדרי הדיוט, ואחר שנאמר נדרי
גבוה נאמר שאף בנדרי הדיוט לא יחל דברו.

אִישׁ כִּי יִדּוֹר זָר... לֹא יִזְחַל דְּבָרוֹ. הנושא העיקרי
בפרשה הוא הפרת נדרים, כמו שהתורה מסכמת בסוף הפר'
"אלה החוקים אשר צוה ה' את משה בין איש לאשתו בין אב
לבתו", ופסוק זה הוא הקדמה, שאע"פ שאדם חייב לקיים
מוצא פיו, ע"י הפרה מתבטל הנדר. ולדברי חז"ל שנרמז כאן
דין התרת נדרים "הוא אינו מחל אבל אחר מחלין לו" - אף
פסוק זה עוסק בדיני ביטול הנדר.

וַאֲשֶׁה כִּי תִדּוֹר זָר לָהּ וְאָסְרָה אִיסָר. התורה
חוזרת בכל דיני ההפרה שהם נוהגים בין בנדר בין בשבועה,
וכן התרת נדרים שייכת גם בשבועה, אמנם חז"ל בדר"כ
מדברים על נדרים - "התר נדרים פורחים באויר", "אביה
ובעלה מפירין נדריה", "הפרת נדרים כל היום", וי"ל מפני
שהתורה הקדימה את הנדר, או מפני שנדר מצוי יותר משום
שהיו נמנעים משבועה מפני חומרתה היתרה.

וזה יסלח לזה. חז"ל פי' שמדובר באשה שלא ידעה שהפר
לה אביה או בעלה וחשבה שעוברת על נדרה, ע"כ צריכה
כפרה על מחשבת האיסור, וי"מ לפי פשוטו שהתורה
מבארת שאע"פ שנאמר "כי לא ינקה ה' את אשר ישא את
שמו לשוא", לא מדובר בנדר ושבועה שהופרו.

את ציווי ה', ונראה שלכן נאמר "וישלח אותם משה" ושלוחו של אדם כמוותו, אמנם המדרש הקשה שהיה ראוי לעשות בעצמו, שמצוה בו יותר מבשלוחו, ותי' כנ"ל.

אלף למוטה לכל מטות ישראל תשלחו לצבא.
בספרי איתא "להביא שבטו של לוי" (הובא ברש"י), וצ"ב דלפי"ז היו י"ג אלף ונאמר "שנים עשר אלף חלוצי צבא", ה"גור אריה" מתרץ שהלויים באו למלחמה אף היו עם הארון ולא היו חלוצי צבא, והרא"ם מתרץ שאפרים ומנשה נחשבים כאן לאחד. וג' הגר"א בספרי י"ב אלף חלוצי צבא - להוציא שבטו של לוי".

ויהרגו כל זכר. בהמשך נאמר שנשארו הטף הזכרים וצ"ל שכאן הכוונה לזכרים הגדולים, וי"מ שהרגו אף את הטף הזכרים ובהמשך מדובר בזכרים שנולדו בדרך מהנשים המעוברות.

דברי משה ואלעזר

משה קצף על הפקודים וציוה ב' דברים: א - להרוג את הנשים ואת הטף הזכרים. ב - להטהר מטומאת מות בהזאת מי חטאת.

אלעזר ציוה ב' דברים: א - הגעלת כלי מתכות (וטבילה). ב - טבילה ביום השביעי להטהר מטומאת מות.

ואתם וזנו מזוזין למוחצה שבעת ימים. צ"ב הרי טמא מות משתלח רק ממוחנה שכינה ומותר במחנה ישראל ולויה, רש"י מפרש שמדובר על מוחנה שכינה - שלא יכנסו לעזרה, והרמב"ן מפרש שיחנו מוחץ למחנה ישראל כדי שלא יטמאו את העם, ואינו מדין שילוח מחנות.

כל דורג נפש וכל נוגע בחולל. מבואר כאן לכאורה שגוי מטמא בטומאת מות, אמנם דעת רש"י שגוי אינו מטמא באוהל, ונחלקו אמוראים בדעתו האם מטמא במגע ומשא, ולמ"ד שאינו מטמא ביארה הגמ' (יבמות סא:): שמדובר כאן במי שנגע בישראל שמת במלחמה, ומש"כ "ולא נפקד ממונו איש" היינו שאף אחד לא נכשל בעבירה.

אתם ושבטיכם. משמע שאף השבויים (הטף הנקבות) מקבלים טומאה וצריכים הזאה, וצ"ב שהרי גוי אינו מקבל טומאה ואף אם התגיירו הרי בשעת טומאה היו גויים, ופרש"י שאין הכוונה שכעת צריכים טהרה אלא אם יטמאו אחר שהתגיירו צריכים טהרה, ובאב"ע נראה שהוא גזירת הכתוב לאותו זמן.

כל דבר אשר יבוא באש וכו'. ג' דינים נאמרו בפסוק זה: א - תעבירו באש, ב - במי נדה יתחטא, ג - תעבירו במים. ויש כאן ג' נושאים: טהרה מטומאת מות, הכשרת כלים מבליעת איסור, טבילת כלים מחמת שיצאו מרשות גוי ונכנסו לקדושת ישראל (אע"פ שלא בלעו איסור). ויש לבאר כל חלק בפסוק על מה מדבר לפי פשט ולפי דרש.

כל דבר אשר יבוא באש תעבירו באש. לכו"ע הוא הכשרת הכלים מבליעת איסור, וכלול בזה ליבון והגעלה כל דבר כדרך שימוש.

אך במי נדה יתחטא. לפי פשוטו הוא הזאה מטומאת מות, והחידוש בזה שאע"פ שליבון והגעלה מועיל להכשרת האיסור מ"מ אינו מועיל לטהרה מטומאה. וחז"ל דרשו מכאן דין טבילת כלים ומי נדה היינו מים הכשרים לטבילת נדה, והסתפק הרמב"ן אם הוא דאורייתא או אסמכתא.

וכל אשר לא יבוא באש תעבירו במים. רש"י מפרש להטביל מדין טבילת כלים כדרשת חז"ל הנ"ל, ולפי"ז נאמר כאן טבילת כלים אף לפי פשוטו. והרמב"ן מפרש להדיח במים מהאיסור הדבוק, כדין כלים שהשתמשו בהם בצונן.

וכבסתם בגדיכם. משה צוה על ההזאה ממי חטאת, ואלעזר השלים את הטבילה ביום השביעי אחר ההזאה.

חלוקת השלל

בפרשה זו ב' חלקים: חלוקת המלקוח ומכסו, תרומת הזהב.

נחלת גד וראובן וחצי מנשה

בפרשה זו כמה חלקים: בקשת בני גד וראובן, תוכחת משה, תשובתם, דברי משה, הסכמתם, הצווי לאלעזר ויהושע, הסכמתם, בניית הערים וכיבושן.

ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד. הפרשה הקודמת גם עסקה במקנה הרב ששללו ממדין, וי"א שמחמת השלל התרבה צאנם מאד (מלבד מה שכבר היה להם) ולכן נסמכו הפרשיות (אברבנאל).

האזיכם יבואו למלחמה ואתם תשבו פה, ולמה תניאון. נראה שיש כאן שתי טענות: א - שלא ראוי להשתמט מלהשתתף במלחמה עם אחיהם. ב - שגורמים להניא את לב ישראל מלבוא לארץ.

ויאמר אליהם משה. יש כמה חילוקים בין דברי גד וראובן לדברי משה:

א - הם אמרו "נחלין חושים לפני בני ישראל" ומשה הזכיר כמה פעמים לפני ה' - "אם תחלצו לפני ה' למלחמה", "ונכבשה הארץ לפני ה'", "והייתם נקיים מה' ומישראל", ובהסכמת גד וראובן שינו דבריהם ואמרו "לפני ה' למלחמה", וכן בציווי ליהושע ובהסכמתם השניה נזכר "לפני ה'".

ב - הם אמרו "עד התנחל בני ישראל" משמע עד אחר החלוקה, ומשה אמר "ונכבשה הארץ לפני ה' ואחר תשובו" משמע עד אחר הכיבוש קודם החלוקה, ופרש רש"י שע"ז אמר להם "והיוצא מפיכם תעשו" שאע"פ שבקשתי רק עד הכיבוש, כיון שקבלתם על עצמכם עד אחר חלוקה תקיימו את מוצא פיהם.

ג - הם הקדימו צאן לטף "גדרות צאן נבנה למקננו וערים לטפנו", ומשה אמר "בנו לכם ערים לטפכם וגדרות לצנאכם", ואיתא במדרש שאמר להם משה - עשו את העיקר עיקר והטפל טפל.

ואם לא יעברו זולצים אתכם ונאוזו בתוכם בארץ כנען. בדברי משה לגד וראובן אמר "ואם לא תעשון כן הנה חטאתם לה'" ולא אמר שינחלו בארץ כנען מפני שהנושא היה להזהירם, וכאן בציווי ליהושע ואלעזר

שלא את ראש מלכוז השבי. ד' חלקים בציווי: מניין המלכות, חלוקתו בין יוצאי הצבא לכל העדה, הרמת מכס לה' מהצבא ונתינתו לאלעזר, הפרשה מהעדה ונתינתו ללוים.

והרמות מכס לה'. יש כמה חילוקים בין ההפרשה מהצבא להפרשה מישראל: א - מהצבא אחד מחמש מאות, ומישראל אחד מחמשים. ב - מהצבא ניתן לאלעזר הכהן, ומישראל ניתן ללוים. ג - מהצבא נקרא תרומה ומכס לה', ובהפרשה מישראל לא נאמר כן. ד - התורה פירטה את מניין המכס מהצבא ולא את ההפרשה מישראל.

ונראה שכל החילוקים מאותו הטעם, שחלק הצבא חשוב יותר מישראל והפרשתם הוא כתרומה, וע"כ הוא מורם לה', וניתן לכהן, ושיעורו מועט ממועשר (שיעורו אחד מממאה מהפרשת העדה כשיעור תרומת מעשר), ומשום חשיבות ההפרשה פרטו את מניינה. ואילו ההפרשה מהעדה הוא כמעשר הניתן ללווי, ושיעורו מרובה (אמנם שיעורו אחד מחמשים כשיעור תרומה בעין בינונית), ולא מפורט שיעורו.

מן הבקר מן הזמורים ומן הצאן מכל הבהמה. צ"ב מהו "מכל הבהמה", האב"ע מפרש לרבות שאר בהמות כמו גמלים, ומה שלא כתוב מספרם משום שהיו מועטים (וי"א שמוטעם זה לא נזכר כן במכס מהצבא כיון שלא הגיע למספר חמש מאות), והטור פ"י שאינו בא לרבות בהמה אחרת אלא אחר שפרט ג' מיני בהמה כולל שיקח מכולם.

ונקרב את קרבן ה'. תרומה זו נתנו שרי האלפים והמאות ואילו שאר אנשי הצבא "בזזו איש לו". (יתכן כיון שהכפרה היא על הרהור עבירה כדאיתא בחז"ל, ושרי האלפי והמאות חטאו במה שהשאירו את הנקבות וכמו שכתוב "ויקצוף משה על פקודי החיל" ע"כ היו צריכים יותר כפרה).

לכפר על נפשותינו לפני ה'. חז"ל פ"י כפרה על הרהור עבירה, והרשב"ם פ"י שהכפרה היא על המניין שמנו את אנשי הצבא, וכמו שכתוב בפרשת שקלים "לתת את תרומת ה' לכפר על נפשותיכם", וכן נאמר שם "והיה לבני ישראל לזכרון לפני ה'", כמו שנאמר כאן "זכרון לבני ישראל לפני ה'".

הסכימו, וכן משמע בירושלמי (ביכורים א ח) שרק בני גד וראובן נטלו ע"פ עצמם אך לא מנשה.

את ממלכת סיוון מלך האמורי ואת ממלכת עוג מלך הבשן. ביהושע (יג) מבואר שגד וראובן חלקו בממלכת סיוון, וחצי מנשה קבלו את ממלכת עוג.

ויאיר בן מנשה הלך וילכוד את זוותיהם. בדה"י (א, ב) נאמר שיאיר הוא משבט יהודה ואם אביו היא בת מכיר בן מנשה, הרמב"ן והאב"ע מפרשים שהוא יאיר הנזכר כאן, ונקרא בן מנשה ע"ש אם אמו. הגר"א מפרש שהם שני אנשים, אמנם גם לדעתו יאיר הנזכר כאן אינו בן מנשה ממש אלא בן מכיר בן מנשה. ולפי"ז מה שנאמר ביהושע "למכיר בכור מנשה" ומשמע שהיה למנשה בן נוסף, אינו יאיר אלא אחר שלא נזכר בתורה.

אמר שאף אם לא יעברו מ"מ לא יפסידו את נחלתם בארץ כנען.

את אשר דבר ה' אל עבדך. בהסכמתם הראשונה אמרו "כאשר אדני דבר" וכאן אמרו שה' דיבר, יתכן שמתוך הצווי ליהושע ואלעזר הבינו שאומדן זאת בשם ה'.

ויתן להם משה לבני גד ולבני ראובן. בפר' דברים וביהושע נאמר שמשה חלק לכל שבט את גבולו, וחלוקה זאת לא נעשית בגורל ע"פ ה' אלא ע"פ משה (צ"ב האם מחמת מעלת משה לא הוצרך גורל כיון שכל מה שעושה משה הוא ע"פ ה', או מחמת שאינה ממש ארץ ישראל לא הוצרך גורל).

ולחצי שבט מנשה בן יוסף. במשא ומתן נזכרו רק גד וראובן, ופי' הרמב"ן שאחר שראה משה שהארץ גדולה יותר מהראוי להם - חפש מי שיסכים לרשת עמם וחצי מנשה

פרשת מסעי

ויעל אהרן הכהן אל הר הזר. צ"ב למה מאריך במיתת אהרן, וכן מדוע יש אחריו הפסק פרשה באמצע המסעות, יתכן משום שנאמר בתחילת המסעות "אלה מסעי בני ישראל אשר יצאו מארץ מצרים לצבאתם ביד משה ואהרן", וי"ל ש"ביד משה ואהרן" מדובר על המסעות ולא על היציאה (וכ"מ במדרש), ע"כ מיתת אהרן היא חלק מסיפור המסעות, ומכאן והלאה המסעות הם בלי אהרן ונאמרו בפרשה אחרת.

כיבוש הארץ

בפרשה זו ב' חלקים: א - צווי כיבוש הארץ, איבוד הע"ז, ישיבת הארץ (לדעת רש"י הישיבה היא שכר הכיבוש ולדעת הרמב"ן היא מצוה בעצמה), חלוקתה בגורל. ב - עונש ישראל אם לא יורישו את הגויים.

והתנחלתם את הארץ בגורל למשפחותיכם, לרב תרבו את גזולתו. צ"ב איך שייך לחלק בגורל כאשר החלוקה אינה שווה, ויש בזה כמה שיטות:

הפרשה עוסקת בז' נושאים: מסעות המדבר, כיבוש הארץ, גבולות הארץ, שמות המנחילים, ערי הלויים, ערי מקלט, מניעת הסבת נחלה.

מסעות המדבר

אלה מסעי. בפרשה זו נמנו מ"א מסעות וחניות, ומה שידוע שיש מ"ב מסעות (נזכר בשה"ש רבה) י"א שמונים את מה שהתקבצו לרעמסס, וי"א שמונים את המסע מהשיטים לירדן שנזכר ביהושע (ג).

ויכתוב משה את מוצאייהם למסעיהם על פי ה'. האב"ע מפרש שהמסע היה ע"פ ה', והרמב"ן מפרש שהכתיבה היא ע"פ ה' - שה' צוה את משה לכתוב, וכן הוא במדרש תנחומא.

הרמב"ן פי' שמושה כתב בערבות מואב את כל המסעות, ולפי"ז "ויכתוב משה" היינו שכתב את הפרשה הזאת בתורה, והאזהרה פי' שאחר כל מסע כתב לעצמו את המקום ע"פ ה', ואח"כ הצטוו לכתוב בתורה כמו שכתוב אצלו.

בגמ' (ב"ב קכב.) ע"פ הרשב"ם מבואר שבין השבטים חולק בחלקים שווים ע"פ הגורל (לפי שווי הקרקע ולא לפי מדה) ורק בתוך השבט חולק לפי רב ומעט, ולפי"ז תחילת וסוף הפסוק מדבר על השבטים, ואמצע הפסוק מדבר על המשפחות שבתוך השבט.

רש"י בפ' פינחס מפרש שאף בין השבטים חולק לפי רוב ומיעוט ולפי"ז כל הפסוק מדבר על השבטים, ולפירושו צ"ל שהגורל רק קבע את האזור בארץ אך מידת הנחלה חולקה לפי גודל השבט, או שהגורל היה ע"פ ה' שחלקו מראש את הארץ לפי מה שעתיד להיות.

הרמב"ן פי' שאף בין המשפחות היה גורל כדי לקבוע את הרוחות אך חלקו לפי רוב ומיעוט, ולפירושו כל הפסוק כאן מדבר על המשפחות שבתוך השבט כמו שכתוב "למשפחותיכם" (וסובר כדעת הרשב"ם שבין השבטים חולק ע"פ גורל בשווה).

הגר"א ביהושע (יז, יד) פי' שבתחילה חולק בין השבטים בחלקים שווים ע"פ גורל, ואח"כ הוסיפו למרובים מתוך המועטים בסמוך לחלקם, וכך פי' את המשך הפסוק כאן "אל אשר יצא לו שמה הגורל לו יהיה" שאחר הגורל מוסיפים לשבט המרובה סמוך למקום גורלו.

ואם לא תורישו את יושבי הארץ מפניכם. בתהילים (קו) נאמר שעם ישראל חטאו בזה - "לא השמידו את העמים אשר אמר ה' להם" (בשופטים נאמר על כמה ערים שלא הורישו אותם אך לא מבואר שהיה בפשיעתם).

גבולות הארץ

התורה מפרטת את גבולות הארץ בד' רוחות: דרום - מים המלח עד הים הגדול וביניהם פורטו ו' מקומות. מערב - הים הגדול. צפון - מהים הגדול עד חצר עינן וביניהם ה' מקומות. מזרח - מחצר עינן עד ים המלח וביניהם ה' מקומות.

ו' לשונות נאמרו כאן על קו הגבול: ונסב, ועבר, תוצאותיו, ויצא, תתאו, וירד. ביהושע נוסף: ועלה, ותאר. ופי' הגר"א ביהושע (טו) וז"ל: כל מקום שנאמר "ויצא" פירושו שהגבול היה יוצא מקו המישור לקו השיפוע קצת, ובמקום שכלה השיפוע שם התחיל להלך במישור, ונמצא נתרחב הגבול. וכל מקום שנאמר "ועבר" פירושו שעבר הגבול באמצע העיר. וכל מקום שנאמר "ונסב" פירושו שקו הגבול היה מתרחב רק כנגד

אותו המקום ומסבב אותו עד שבא במישור כנגד קו שהתחיל להתרחב. וכל מקום שנאמר "ותאר" פירושו שקו הגבול הולך במישור ואינו סר לא לימין ולא לשמאל, והוא מלשון 'ותאר במחוגה' (ע"פ ישעיה מז, יג). וכל מקום שנאמר "ועלה" פירושו שעולה למקום גבוה להר. וכל מקום שנאמר "וירד" פירושו שירד קו הגבול לשפלה ולעמק עכ"ל. וכאן נוסף "תוצאותיו" ופי' רש"י שהוא לשון סוף, "תתאו" לשון סיבוב.

ואת הארץ אשר תתנחלו אותה בגורל. גבולות אלו הם קדושה ראשונה של עולי מצרים, ועולי בבל בקדושה שניה כבשו פחות מזה, ולהלכה קדושה ראשונה של הארץ בטלה ושניה לא בטלה (אמנם מדרבנן יש דינים הנוהגים בכיבוש עולי מצרים, וכן מצות ישיבת א"י נוהגת אף בעולי מצרים).

בברית בין הבתרים נוסף על גבולות אלו - קיני קניזי וקדמוני, ובגמ' (ב"ב נו.) יש כמה דעות היכן הם, רש"י והגר"א בפר' דברים כתבו כדעת ר' יהודה שהם עמון מואב ואדום. וכן נאמר שם "מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת" והם גבולות רחבים יותר מפר' מסעי.

בפרשת משפטים נאמרו גבולות רחבים - "מים סוף עד ים פלשתים, וממדבר עד הנהר" ולכאורה הם אותם גבולות של פר' לך לך, וכן בתחילת פר' דברים, בסוף פר' עקב ובתחילת יהושע מוזכר לכאורה הגבולות של פר' משפטים. מאידך כל מקום שמוזכר רק ז' עמים או פחות, כגון בפר' שמות - מדובר לכאורה על הגבולות שבפר' מסעי.

שמות המנחילים

ואלה שמות האנשים. הרמב"ן כתב שסדר הנשיאים לפי חשיבותם, וי"א שהוא לפי סדר נחלת השבטים מהדרום לצפון. לא נזכרו כאן ראובן וגד שכבר נחלו בעבר הירדן המזרחי.

למטה יהודה כלב בן יפונה. בשבטים יהודה שמעון ובנימין - לא נזכר לשון נשיא, ובאחרים מוזכר - "ולמטה בני דן נשיא" וכן בכולם.

ערי הלויים

בפר' זו ה' חלקים: ציווי נתינת הערים ומגרשיהן ושימושן, מדת המגרש, מניין הערים, החלוקה בין הנותנים.

וְנָתַנוּ לָלוֹיִם. יש להבין מדוע צריך שישראל יתנו ללוים ולא נאמר מראש שהערים האלו ומגרשיהן שייכים ללוים, יתכן שאם כך היה נחשב כנחלה שלהם ונאמר "ובתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה", או שנתניה זו היא כהפרשת מעשר שישראל נותנים ללוים מנחלתם.

והערים אשר נתנו מאוזוזות בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מאת הרב תרבו. לפי הרשב"ם והרמב"ן שבין השבטים חולק בשווה - כאן מדובר על המשפחות בתוך השבט שהמרובות יתנו יותר, ולפי רש"י שאף בין השבטים חולק לפי רוב ומיעוט - מדובר על השבטים.

ערי מקלט

בפרשה זו ג' חלקים: ציווי הפרשת ערי מקלט ושימושן, דיני רוצח במזיד ובשוגג, דיני עדים ואיסור לקיחת כופר מרוצח.

וְנָס עֲלֵמָה רוֹצֵחַ מִכַּף זֶפֶט בְּשִׁלְגָהּ, וְהָיוּ לָכֶם הָעָרִים לְמִקְלָט מִזֹּאֵל. הפסוק הראשון עסק ברוצח בשוגג, והשני ברוצח במזיד - שאף הוא גולה תחילה לערי מקלט ובי"ד מביאים אותו משם ודנים אותו, וזה מה שמסיים "ולא ימות הרוצח עד עמדו לפני העדה למשפט".

אחר שנאמר שבין שוגג ובין מזיד מקדימים לערי מקלט ומביאים אותו לבי"ד, התורה מבארת את דינם, שאם הוא מזיד הורגים אותו ע"י גואל הדם, ואם הוא שוגג "והשיבו אותו העדה אל עיר מקלטו".

וְאִם בְּכָלִי בְּרָחַל הִכְהוּ. התורה מפרטת ו' אופנים של מיתה במזיד - ג' בהכאה ע"י דבר אחר, וג' בהכאה בגופו או בהשלכה, וברוצח בשוגג התורה מפרטת ג' אופנים.

וְלֹא תִזְזִיפוּ אֶת הָאָרֶץ. הוא אזהרה לבי"ד שלא יקחו כופר ויגרמו להרשיע את הארץ. הפסוק הבא - "ולא תטמא את הארץ" - י"א שהוא המשך האזהרה לבי"ד, וי"א שהוא אזהרה לרוצחים וע"כ נאמר בלשון יחיד לכל אחד מישראל.

וְלֹא תִטְמֵא אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם יוֹשְׁבִים בָּהּ אֲשֶׁר אֲנִי שׁוֹכֵן בְּתוֹכָהּ. ניתן לפרש שאם תטמאו

תגרמו שלא אשכון בתוכה, וניתן לפרש שאם תטמאו תגרמו שאשכון בטומאה, כמ"ש "השוכן אתם בתוך טומאותם", שני הפירושים הובאו בספרי, ונראה שהם שתי בחינות ולא פליגי.

מניעת הסבת נחלה

בפרשה זו ד' חלקים: בקשת בני יוסף, ציווי ה', קיום בנות צלפחד את הציווי, חתימת החומש.

וְאִם יִהְיֶה הַיּוֹבֵל לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל. בפסוק זה נאמר "ומנחלת מטה אבותינו יגרע נחלתן" ובפסוק הקודם נאמר "ומגורל נחלתנו יגרע", נראה משום שעד היובל יתכן שהם עצמם (בני יוסף המדברים) ימותו אך מ"מ תגרע הנחלה מכלל השבט.

זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' לַבָּנוֹת צֶלְפָּחָד. ציווי זה נאמר על בנות צלפחד ובהמשך מבואר שאף כל בת יורשת נחלה דינה כך, ונראה שמשום חשיבותם הציווי התייחס אליהם בנפרד, וכן הוא בפר' פינחס "נתון תתן להם אחוזת נחלה, ואל בני ישראל תדבר לאמר וכו'", אמנם בגמ' (ב"ב קכ.) מובא שבנות צלפחד הותרו להנשא לכל השבטים, והציווי להם הוא רק עצה טובה שינשאו להגון להם, וא"כ דינם שונה משאר הנשים וע"כ נזכרו בנפרד.

וְכָל בֵּית יִירֵשֶׁת זֹוֹלָה. דין זה הוא רק בבת שאין לה אחים שירשה את אביה, וכן איתא בגמ' שלא נאמר ציווי זה אלא לדור המדבר נוחלי הארץ.

אֵלֶּה הַמִּצְוֹת וְהַמִּשְׁפָּטִים. סיכום זה הוא על המצוות מפר' פינחס והלאה שנאמרו בערבות מואב.

אֲשֶׁר צִוָּה ה' בְּיַד מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. נראה שהתורה מזכירה את משה וישראל בסוף החומש לכבודם, וכן הוא בחומש שמות "ולא יכול משה לבוא אל אהל מועד", "לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם". בחומש ויקרא - "אלה המצוות אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל". בחומש דברים - "אשר עשה משה לעיני כל ישראל".

חזק חזק ונתחזק

"והגית בו"

ישעיה עמודים: שיז – שלו
פרקים: כו, א – מג, א

"ובהם נהגה"

כתובות ט – נדרים ה

"ובתורתו יהגה"

שבת נו – סה

**הוגי
שעשועות**

ביאורים והארות קצרות
הנלקטים משולחנם של מגידי השיעורים
בתכניות החזרה במקרא במשנה ובתלמוד

מקרא, ישעיה ז-ח

הרב ישראל שכטר שליט"א – ילדיו של ישעיהו ושמותיהם

הנבואה סובבת סביב ילדי ישעיהו ושמותיהם, שהם לאות ולמופת בישראל. שלושה ילדים 'לכאורה' הוזכרו בפרשה.

א. **'שאר ישוב'** – 'צא נא לקראת אחז אתה ושאר ישוב בנך'. ובסוף הנבואה מוזכר שמו שוב – 'שאר ישוב שאר יעקב אל א-ל גיבור, כי אם יהיה עמך ישראל כחול הים שאר ישוב בו כליון חרוץ שוטף צדקה'.

ב. **עמנואל** – 'לכן יתן ה' לכם אות, הנה העלמה הרה ויולדת בן וקראת שמו עמנואל, חמאה ודבש יאכל לדעתו מאוס ברע ובחור בטוב'.

ג. **מהר שלל חש בז** – 'ואקרב אל הנביאה ותהר ותלד בן ויאמר ה' אלי קרא שמו מהר שלל חש בז, כי בטרם ידע הנער קרא אבי ואמי ישא את חיל דמשק ואת שלל שומרון לפני מלך אשור'.

בהמשך הנבואה מוזכר תפקיד הילדים – 'צור תעודה חתום תורה בלימודי, וחיכיתי לה' המסתיר פניו מבית יעקב וקיויתי לו, הנה אנוכי והילדים אשר נתן לי ה' לאותות ולמופתים בישראל'.

עמנואל ומהר שלל

יש לדעת שהנבואות הללו מדברות על ב' תקופות וב' מאורעות שונים.

א. רצין ופקח – בשנת הנבואה בשנת ארבע למלכות אחז,

ב. סנחריב – שיבוא כ"ו שנים לאחר מכן בשנת י"ד לחזקיהו.

'עמנו-אל' – עומד כנגד שני הזמנים: א. לזמן הקרוב, 'בטרם ידע טוב ורע תעזב האדמה משני מלכיה' – רצין ופקח, ב. כנגד סנחריב – 'עוצו עצה ותופר דברו דבר ולא יקום כי עמנו א-ל'.

'מהר שלל חש בז' – הוא אות רק לזמן הקרוב לתבוסת מלכות ארם ואפרים, עוד בטרם ידע הנער קרא אבי ואמי.

דעת רש"י והרד"ק שעמנואל ומהר שלל הם ילדיו של ישעיהו, [י"מ שעמנואל הוא בן אחז קטן מחזקיהו, ואינו חזקיהו שכבר היה פחות מבן י"ד בעת הנבואה] אלא שהרד"ק סובר כנ"ל שהם שני ילדים.

אבל רש"י סובר שהוא ילד אחד בעל שני שמות. אמו קראה לו עמנואל, ואביו קרא לו על פי ה' – מהר שלל חש בז. וראיית רש"י: שכל נבואה זו נאמרה בשנת ד' לאחז [סד"ע] וא"א לשני ילדים בשנה אחת.

אנוכי והילדים

נאמר בהמשך: 'הנה אנוכי והילדים', ילדים – משמע מיעוט רבים שנים, הרי שיש לו שני ילדים. ולרש"י צ"ע שהרי יש לו רק ילד אחד בעל שני שמות, ורש"י עצמו מפרש: והילדים – עמנואל ומהר שלל. ולכאורה יש כאן סתירה בדעת רש"י [ומסתבר שלכן פי' נוסף, יבואר לקמן]. והגר"א מפרש: הילדים – עמנואל ושאר ישוב.

ושניהם לאותות ולמופתים,

ואע"פ שלא נאמר **בשאר ישוב** ששמו אות ומופת, מצינו בהמשך ששמו מבטא את השיבה של יעקב אל א-ל גיבור, ושמו על פי ה' קרא לו כך.

ולא פי' הגר"א את מהר שלל כחלק מהילדים העומדים לאותות, יתכן שסבר כרש"י שהוא שם נוסף של עמנואל, ואינו ילד נוסף. ויתכן שגם אם הוא ילד נוסף כבר כלתה נבואתו אצל פקח ורצין באותה שנה שבה נולד, ואינו עומד לאות ומופת לימים רבים, כשאר ישוב ועמנואל. ונבואה זו לזמן רחוק היא שנא' 'וחיכיתי לה', וקיויתי לו'.

ועכ"פ יש לישיעיהו שני ילדים או שלושה.

אמנם רש"י אינו יכול לפרש כן, ולדעתו אין לישיעיהו אלא בן אחד שיש לו שתי שמות: עמנואל ומהר שלל. אבל שאר ישוב הוא כינוי לתלמידי ישעיהו. וכך מפרש רש"י: "אתה ושאר ישוב" – 'שארית מעט ששבו אלי על ידך והם כבניך'. – דהיינו ישעיהו ותלמידיו יצאו לקראת אחז.

וכן בתרגום: 'את ושאר דלא חטו, ודתבו מחטאה תלמידך' – שאר – אלו הצדיקים שלא חטאו, ישוב – השבים בתשובה, ולפ"ז אין לישיעיה בן ששמו שאר ישוב. [וכן הטעמים מוכיחים, שהרי 'טיפחא' תחת שאר, ומפסיק בין שאר וישוב. – וע"כ אינו שם. ועיינו!] ולכן פי' רש"י פי' נוסף שהוא העיקרי לדעת רש"י. [ששאר ישוב אינו שם של אדם ועמנואל ומהר שלל הוא אדם אחד.] והילדים – הם תלמידיו שחיביבים עליו כבניו, והם יהיו לאותות ולמופתים.

ועל פי פרוש רש"י ותרגום יונתן נבאר את המקראות כדלהלן: הנה כבר נאמר לישיעיהו בתחילת שליחותו שלא ישמעו אליו – 'שמעו שמוע ואל תבינו, השמן לב העם הזה' וא"כ מה תועלת בנבואתו ואל מי הדברים אמורים, ומה תועלתה של נבואה לאלו שבחרו לאטום את ליבם. אלא אומר לו הקב"ה: צור תעודה חתום תורה בלימודי – אין הנבואות אמורות אלא לתלמידים, אותם שארית שהם ה'שאר ישוב', שלא חטאו ואם חטאו שבו בתשובה.

ובכל זמן זה 'וחיכיתי לה' המסתיר פניו וקיויתי לו', ואני ותלמידי שהתורה והתעודה צרורה בליבם – לאותות ולמופתים. ושיתקיימו הנבואות, הם ידעו כי דבר ה' אמת וקיים.

אבל אין התועלת להם בלבד, אלא אותם שאר ישוב שאר יעקב אל א-ל גיבור, – כי אם יהיה עמך ישראל כחול הים שאר ישוב בו כליון חרוץ שוטף צדקה. ומתרגם יונתן: שאר ישוב – שלא חטאו וששבו בתשובה. ומפרש הגר"א – שצדקת אותם שאר ישוב, שלא חטאו וששבו מחטאם תשטוף את כל עם ישראל המרובה כחול הים, המפוזר בכנפות הארץ, וכל המרובים יזכו בעבור המועטים. יעו"ש. [ואפ' כליון חרוץ אם יגזר על עמך, ישטף בצדקתם של שאר ישוב]

ונזכה בקרוב שגם היום בזכות אותם שאר ישוב, שלא חטאו ודתבו מחטאיהן, ינצלו כל עמך ישראל בא"י ובכל העולם, ובזכות התורה ולומדיה בזכות שושנה זו ינצל הפרדס.

תלמוד שבת מד. - מד:

ובמ"ב (ס"ק פ"ד) ביאר את הדברים רק עפ"י טעם ראשון של ר' יונה, דלפעמים האחד יס"ב והשני אין היס"ב וכשמערה א' לחבירו מתבשלים זע"ז, והשמיט את החשש השני של ר' יונה דאפי' יס"ד אם פסק כח המבשל שבו יש בו איסור בישול להחזירו לכ"ר, וכן בסי' שי"ח (ס"ק כ"ד, ובס"ק צ"ט) ביאר המ"ב דעת השו"ע דרק אם נצטנן שכבר אין יס"ב יש איסור בישול אחר בישול בלח. והוסיף המ"ב דהאחרונים כתבו דלפי המבואר ברמ"א (שי"ח ט"ו) דאנן נוהגין כהפוסקים דאם לא נצטנן לגמרי אין בישול אחר בישול בלח, שרי אם לא נצטנן לגמרי [ומ"מ יש לזהר מאיסור מגיס].

ותמזהו חכמי בני ספרד (הגרע"י, והגר"ב צ"א אבא שאול ז"ל) על המ"ב למה השמיט את החשש השני של ר' יונה, ולדבריהם גם אם היד סולדת במים שמערה, יש למחות שלא ליתנם בקדירה,

ובבה"ל סי' שי"ח (סעיף ד' ד"ה אם נצטנן) הביא מפמ"ג דאם הורק לכלי שני, אף אם היה עדיין היס"ב, י"ל דדינו כמו נצטנן ויש בו עתה משום בישול לדעת השו"ע, ותמזהו עליו למה הביא זה בשם פמ"ג ובלשון "יש לומר", ולא כ' שר' יונה כתב כן לדניא?

ושמעתי בשם הגרשז"א והגר"ש ז"ל, דהמ"ב בכוונה השמיט טעם השני דר' יונה שהוא חידוש עצום, לומר דיש בישול במים שהיס"ב, ובפרט דבפשטות הגמ' לח: "פינה ממיחם למיחם מהו" משמע דכל הנידון אי הוי חזרה בתחילה ואסור להחזירן לכירה, אך אין איסור בישול, וצ"ע טובא לפרש הגמ' לדעת ר' יונה.

האם מותר להחזיר קדירה שעל גבי קדירה על הכירה?

יש לעיין בקדירה המונחת ע"ג קדירה שע"ג כירה קטומה, והיא חמה באופן שאין בה איסור בישול, אי שרי להניחה ע"ג הכירה, האם נחשב כחזרה בתחילה ואסור?

בשו"ע (שי"ח ח) כתב: "להניח דבר קר שנתבשל כל צרכו על גבי מיחם שעל האש - יש אומרים שדינו כמניחו כנגד המדורה, וכל דבר שמוותר להניחו כנגד המדורה במקום שהיד סולדת בו כגון שיבש, מותר להניחו על גבי מיחם שעל גבי האש. ויש אומרים דהוי כמניח על גבי כירה לכתחלה ואסור, אפילו אם נתבשל כל צרכו ואפילו אם מצטמק ורע לו ואפילו אם נותנו שם לשמור חומו, וראשון נראה עיקר."

ולפי"ז למאי דנקטינן דנחשב ע"ג קדירה כמו נגד המדורה, א"כ להוריד הקדירה העליונה ע"ג הכירה, יחשב כחזרה בתחילה ואסור, וכ"כ החזו"א (לו, יא), והשש"כ (פ"א סל"ח).

ושמעתי שיש נוהגין להקל להוריד הקדירה העליונה אל הכירה הקטומה, אם הקדירה מונחת מע"ש ע"ג הקדירה העליונה, וכן מובא בס' מאור השבת (ח"א, בפניני המאור) מכתב מהגר"י פישור ז"ל, דמתיר, וטעמו דאי"ז נחשב כחזרה בתחילה, אלא כתנאי חזרה המותרים, דמה שהניח הקדירה ע"ג הקדירה התחתונה מפני שלא היה מקום על הכירה, והרי"ז כמו עודה בידו ודעתו להחזיר, ודווקא אם היתה שם מע"ש, אבל להניח בשבת ע"ג קדירה ואח"כ להוריד למטה, זהו בוודאי חזרה בתחילה, וגם לשיטתו אסור. והוא חידוש, ויל"ע בזה.

הרב אליהו בר"ט זילברמן שליט"א - ג' הערות בדיני הטמנה וחזרה

איזו הטמנה יותר חמורה?

יש בסוגיין שתי גזירות: א. איסור הטמנה בדבר המוסיף הבל מבעו"י. ב. איסור הטמנה משחשיכה אפי' בדבר המעמיד הבל.

וחלוקין הן בטעם הגזירה, דאיסור דבר המוסיף הבל מבעו"י, הוא שמא יטמין ברמץ ויחתה בגחלים, ואיסור דבר המעמיד הבל משחשיכה, הוא מטעם שמא ימצא קדירתו צוננת וירתחנה.

והנה באיסור דבר המוסיף הבל מבעו"י, נחלקו הראשונים, אי ההתירים שהותרו בשהייה על כירה שאינה גרופה וקטומה, מותרין גם בהטמנה [כגון קידרא חיתא, או לחנניה מומבושל כמאב"ד, ולרבנן בדבר שמבושל כל צרכו ומצטמק ורע לו].

והנה דעת רשב"ם בתוס' ריש פרק במה טומנין (וי"א דכן דעת רש"י) דמה שמוותר בשהייה - האופנים דלא חיישינן לחיתוי, מותר גם בהטמנה. ודעת תוס' ושאר ראשונים דבהטמנה אסור בכל גווני אפי' מבושל כ"צ ומצטמק ורע לו. וטעמייהו, דשהייה הוא לצורך הלילה, וכשראו לאכילה אין חשש חיתוי כ"כ, אבל הטמנה דלצורך מחר, וצריך ריבוי חום חיישינן לחיתוי בכל אופן [ונקטינן כדיעה זו ודעה ראשונה היא דעה יחידאה, (בה"ל רנ"ז ז')].

וכ' הגר"א ופמ"ג, דגם לדעת רשב"ם זהו רק בדבר המוסיף הבל מבעו"י, אבל בדבר המעמיד הבל משחשיכה לכו"ע אסור גם במבושל כ"צ ומצטמק ורע לו, שהרי טעם האיסור אינו שמא יחתה, אלא שמא ימצא קדירתו צוננת וירתחנה, ולפי"ז מצינו חומר בגזירת מעמיד הבל משחשיכה, יותר מדבר המוסיף הבל מבעו"י.

האם יש איסור בישול במים שפסק כח בישולם אך היד סולדת בהם?

כ' ר' יונה (בפ' לא יחפור, והובא כאן בר"ן ריש במה טומנין) וז"ל: "ומכשלה גדולה תחת יד קצת העם שטומנין קומקום של מים חמין ליתן לתוך הקדירה בשבת כשהתבשל ומצטמק, ופעמים (1) שהאחד אין יד סולת בו והאחר יד סולדת בו, ומתבשל זה בזה, ונמצאו מבשלין בשבת. (2) ואפילו אם שניהם יד סולדת בהן איכא מ"ד בירושלמי עירו אינה ככלי ראשון, וכשמערין המים לאלתר שיצאו מן הכלי אעפ"י שהן רותחין פסק כח רתיחתן מלבשל כדין כלי שני שאינו מבשל, ומתבשלין בתוך כלי ראשון, ומים מבושלין אם פסקה רתיחתן יש בהן משום בישול".

ושני חידושים יש כאן: א. דיש בישול אחר בישול בלח, ב. דאפי' מים שהיד סולדת בהן, מ"מ אם פסק כחן מלבשל אחרים, כשמחזיר להם כח הבישול בכלי ראשון, חשיב בישול.

והר"ן חלק עליו על חידוש הראשון, וז"ל: "ולא ידעתי מנין לו, שהרי כל שבא בחמין מע"ש שורין אותו בחמין בשבת, אעפ"י שהוא צונן גמור, ולא ידעתי הפרש בין מים מבושלין למבושל אחר, וצריך עיון ובדיקה".

והשו"ע (רנ"ג ד) העתיק את דברי ר' יונה לדניא, וז"ל: "יש למחות ביד הנוהגים להטמין מבעוד יום קומקום של מים חמין ונותנין אותם לתוך הקדירה בשבת כשהתבשל מצטמק".

להבדיל בין תכלת לקלא אילן

תגובה למאמר הג'ר אריאל בוקוולד שליט"א ב'צפונות' גליון פ"א, בענין זיהוי חלזון התכלת בארגמון קהה קוצים. (כולל דברים שנאמרו אח"כ)

הרב בנימין הלוי ליאון שליט"א

א.

הנה לאחר שנכתבו קונטרסים ומאמרים רבים בשנים האחרונות, בעניין חלזון התכלת, שבהם הוכח מעבר לכל ספק הגיוני שאכן חלזון המורקס – ארגמון קהה קוצים, הוא התכלת של תורה. נחשב ע"י רבים שאפשר להניח לעניין זה.

ומשום שלאחר שהועלו כל הטענות האפשריות והבלתי אפשריות, נכתבו התשובות הברורות עם ראיות כראי מוצק. ואכן כאשר יבוא טוען בטענה נגד הזיהוי, אומרים לו: כלך לך אל מה שכבר נכתב, שם תמצא יישוב לכל טענותיך.

ומאחר שרבים אינם מצויים דיים בכל נבכי העניין, מאמרים שבאים לערער על התכלת, יוצרים שוב מצג שכביכול התכלת הזו היא לא ברורה ויש מקום להפריכה מפן זה או אחר. כך, שאין יכולת להשאיר מאמרים אלו ללא תגובה, שאז אז יאמרו שהנה הוברר ש'אין מענה' והתכלת איננה מחויבת, וימנעו הרבים ממצוה.

ובאמת שיש קושי בכתיבת הדברים, שכן כותב המאמר המדובר הינו ת"ח נכבד ונעלה, וכשם שזהירים אנו במצוות הציצית לבל נבטל חלילה מצוות עשה שציונו הקב"ה בתורתו, כן זהירים אנו לקיים כל דבריו ית' וחובתנו להיזהר בכבודו של ת"ח. מאידך מזהירים אנו על האמת (ב"מ לא), וכמו"כ ידענוהו לכב' הרב הכותב שליט"א כי בוודאי יחפוץ את האמת ובטוחנו שאוזנו כרויה לבירור הדברים לאמיתתה של תורה כדלהלן, שכאמור נכתב מתוך זהירות בכבודה של תורה.

וחובה לומר שחידוש יש בחיבור זה, שעד עתה כל מה שנכתב לא התייחס בד"כ לחלק המחקר בבדיקות הכימיות בדם החלזון, בטענה שעפ"י ההלכה אינו בנפק"מ לכאורה, אבל לאחר שנכתב מה שנכתב לדעת הרב המשיג יש בו נפק"מ להלכה הוצרכנו לכתוב על כך.

¹ חלקו העיקרי של המידע במאמר זה, הובאו על ידי ידידנו הדגול, ד"ר ברוך סטרמן הי"ו מאגודת פתיל תכלת, תודתנו נתונה לו מקרב לב. וישלם ה' לו שכר טוב על כל פעלו.

² בתחילת מאמר כבוד הרב ישנם כמה נקודות כלליות על התכלת ונביאם בקיצור: א. דברי הרב הרצוג זצ"ל ב. במסכת ציצית אמרו גופו דומה לרקיע, ולא כתבו ע"ז תומכי התכלת יישוב אף לא בדוחק. אלא שנכנסו מלים אלו בטעות (בלתי מוסברת). ג. מה שכתב הרמב"ם 'והוא דג ודומה עינו לעין התכלת ודמו שחור כדיו'. לא מצאו להשיב אלא שהרמב"ם לא ראה את חלזון התכלת. ד. מה שטענו שבמלכות הביזנטית גזרו שלא ללבוש ונאמר שם 'יקינטוס' וכן בתרגום השבעים על התורה כך מתורגם תכלת, ובזה חלק מהמומחים טוענים שהוא עוד גוון בצבע הסגול ולא צבע הרקיע. ה. עולה אחת לשבעים שנה, לא נמצאה לכך תשובה. ו. עוד טענו שנמצא הוא בחופי הים של שבת זבולון והסתירו את האמת שנמצא הוא בשאר הים התיכון.

ובמאמר זה 'נדלג' על שאלות אלו, משום ששאלות אלו נידונו ולובנו קרוב לב' עשורי שנים. והובררו והוכחו.

אמנם יש כאן מקום להערה. עפר אנכי תחת כפות רגלי ת"ח, קצת תמה על דברי כבוד הרה"ג שליט"א, האם לא נכתבו תשובות על קושיות אלו? הכל נשאר ללא מענה? אם לדעת הרב תשובות אלו אינן נכונות או דחוקות – אדרבה, 'באר כבוד הרב שליט"א בדעתו הרחבה מדוע התשובות הללו לא מיישבות, כדרכה של תורה.

ומהנכון לציין שכמה וכמה ת"ח שלמדו ענין זה לעומק, וכמובן שידעו היטב את דברי חז"ל וגדולי הראשונים ובודאי דברי הרמב"ם, סברו שחלזון האק"ק עולה

והי"ת יאיר עינינו בתורתו וינחנו בדרך אמת. שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול.¹

ב.

תמצית דברי כבוד הרב הכותב שליט"א במאמרו.

מבואר בגמ', שישנה בדיקה המבדילה בין תכלת לקלא אילן.² ובדיקה זו היא מציאותית (כימית). ומוכרח שיש שינוי ברכיבי החומר של תכלת לרכיבי החומר של קלא אילן. זהו בבסיס מאמר כבוד הרב.

ובביאור העניין: ישנם 3 רכיבים מולקולריים: 1. אינדיגו (IND). 2. מונו-ברומו אינדיגו (MBI) 3. די-ברומו אינדיגו (DBI).

בקלא אילן ישנו חומר אינדיגו בלבד (מפיק כחול בלבד).

בדם החלזון שנמצא בארגמון קהה קוצים, ישנם 2 רכיבים: מונוברומו אינדיגו (מפיק כחול-סגול, וע"י חימום התוצאה כחול) ודיברומו אינדיגו (מפיק אדום).

ומשום שכאמור, באק"ק המצוי יש כמות משמעותית של חומר מונוברומו אינדיגו, ודיברומו אינדיגו, הצבע המופק ממנו באופן הטבעי הוא הנקרא בימינו 'סגול'.

לפני כמה עשרות שנים גילה חוקר בשם אוטו אלסנר, שע"י חשיפת חומר הצבען לשמש, הופך הצבע מסגול לכחול. וכך אכן עושים בצביעת התכלת כיום.

אלא, שלא עברו הרבה שנים, וגילו החוקרים ד"ר ישראל זיידרמן ופרופסור צבי קורן שחשיפה לשמש לא מפיקה את התכלת של תורה (צבי קורן בחוברת אל עומק התכלת³ עמוד 97-86. וישראל זיידרמן במאמר 'צבע התכלת התנכ"י'). והסיבה לכך משום שהחשיפה לשמש

בקנה אחד עם דבריהם בענין התכלת, וזו תכלת שהתוה"ק צותה עליו (שם אחד אזכיר בהדרת קודש, הגאון האדיר הבקי בכל חלקי התורה ר' ישראל בעלסקי זצ"ל מארה"ב).

זו הערה כללית, אבל כפי שכתבנו בפנים לא באנו לדון בחלק זה, אלא בגוף הטענה מבחינת הידע המדעי והרכיבים של חלזון התכלת - שעולה מהמאמר לגבי החומר המופק מחלזון ארגמון קהה קוצים.

³ מנחות מב: - מג.

ת"ר תכלת אין לה בדיקה ואין נקחית אלא מן המומחה תפילין יש להם בדיקה ואין ניקחין אלא מן המומחה ספרים ומזוזות יש להן בדיקה וניקחין מכל אדם ותכלת אין לה בדיקה והא רב יצחק בריה דרב יהודה בדיק ליה (ס' בגשם) מיימי מגביא גילא ומיא דשבלילתא ומימי רגלים [דף מג עמוד א] בן ארבעים יום ותרי לה בגווייה מאורתא ועד לצפרא איפרד חזותיה פסולה לא איפרד חזותיה כשרה ורב אדא קמיה דרבא משמיה דרב עזירא אמר מייתי חמירא ארכסא דשערי ואפיא לה בגווייה אישתנאי למעליותא כשרה לגריותא פסולה וסימניך שינוי שקר שינוי אמת, עכ"ל הגמ'.

⁴ מונוברומו, פירושו חלק אחד בחלקיקי האטום של 'ברום' שמתקשר לאינדיגו. ודי-ברומו הוא 2 חלקים שמתקשר לאינדיגו, ובמראה האופטי של גוון הצבע, מוציא תוצאה שונה.

⁵ התכין הרב למאמר נוסף של פרופסור צבי קורן שבו הוא מפרט את כל ענין מקור צבע התכלת.

האריג שנמצא במצדה

אריג נמצא במצדה שהוא בצבע הכחול, לפי בדיקת מעבדה יש בו מונוברומו אינדיגו, ואין בו דיברומו אינדיגו⁷. ומוכרח שלא חשפוהו לשמש, ומטבע ברייתו יש בו רק מונוברומו אינדיגו (כי אם נחשף לשמש או אז לא היו מוצאים בו חומר מונוברומו אינדיגו, כי הליך החשיפה היתה מקלקלת את הברום ומשאירה אינדיגו לבד), ולכן המסקנה שצבעו אותו מסוג האק"ק שנמצא בתונים.

חלזונות נוספים שמפיקים כחול

עוד גילו החוקרים, שבהליך זה של חשיפה לשמש, כל החלזונות המפיקים צבע (דהיינו החלזונות ממשפחת הארגמונים) ייהפכו לכחול, משום שיש בהם אינדיגו, וייעשה בהם את אותה הפעולה שנעשה בקהה קוצים, ואם כן מה הייחודיות של חלזון זה משאר החלזונות.

סיכום הדברים במאמר הרב הכותב שליט"א:

- א. 'קלא אילן' הוא חומר אינדיגו לבד ופסול (גם אם הופק מחלזון).
- ב. יש את חלזון האק"ק המצוי שמלבד מונוברומו אינדיגו, יש בו גם דיברומו אינדיגו (מפיק אדום).
- ג. אם חושפים אק"ק מצוי זה לשמש מקלקל את כל הברום ונשאר אינדיגו (או נהפך לאינדיגו) – קל"א פסול.
- ד. הבדיקה (הכימית) שכתובה בגמ' לא תיתכן באק"ק לאחר שנחשף לשמש, משום שהוא זהה לחלוטין עם חומר האינדיגו – קל"א.
- ה. יש חלזון אק"ק שיש בו מונוברומו אינדיגו (שבחימום נהפך לכחול) לבד, והוא הכשר לציצית, ונמצא כזה בתונים.
- ו. האריג שנמצא במצדה נבדק ואין בו אלא מונוברומו אינדיגו בלבד, ולכן מוכח שלא נחשף לשמש (שאם כן, היינו מוצאים אינדיגו לבד). ומוכרח שהופק מאק"ק כזה שבתונים שצובע באופן טבעי כחול.
- ז. עוד גילו החוקרים שהחשיפה לשמש יכולה להפוך לכחול כל חלזון שצובע, ולא רק ארגמון קהה קוצים, משום שיש בהם אינדיגו וברום, וקרני השמש ישברו את ה'ברום' וייעשו כחול – ואם כן מה ייחודיותו של חלזון זה.
- ח. משום שאין יכולת לדעת קודם הצביעה איזה צבע יופק מחלזון המונח לפניך, לכן אמרו חז"ל סימנים מיוחדים שגופו דומה לים ועולה אחת לשבעים שנה. ואכן הובא לרב תמונה של חלזון אק"ק עם פסים כחולים, ונדיר. ומתאים עם דברי חז"ל.
- ו. לכן מסקנת החוקרים הנ"ל הצבע המופק מאק"ק אינה התכלת של תורה.

צביעת הגויים בזמנים ההם

עוד הוסיף כבוד הרב, שלא מסתבר שהגויים יצבעו מחלזון יקר אם מפיק אותו החומר שמוציא קלא אילן זול. ולכן הסברא נותנת שצבעו הגויים רק באותו חלזון שמפיק חומר שונה מהקלא אילן. עד כאן סיכום דברי המאמר.

'שוברת' את רכיב 'הברום' ומקלקלת אותו, ונשאר אינדיגו בלבד, כך מופק הצבע הכחול לבדו, והוא זהה לגמרי לקלא אילן. זו טענת כב' הרב הנ"ל שליט"א.

והסבר דבריו כדלהלן:

הרי הזהירו חז"ל מפני קלא אילן, והקלא אילן אכן נקרא 'אינדיגו' בפי הראשונים ובמציאות.

וכן מוכח מדברי הרמב"ם שסיבת כשרות דם החלזון הוא מפאת שעומד ביופיו, ולא משום המין, שהרי אינו אתרוג שזהו המין אלא שחיבה התורה את הצבע המסוים שעומד ביופיו⁶.

ולכן צריך לומר שישנו שינוי בין חומר האינדיגו (שהוא קלא אילן) לחומר הנמצא בחלזון התכלת. ואכן ישנו שינוי, שבחלזון זה ישנו 'ברום'. ואם החשיפה לשמש משחיתה את הברום, ונשאר אינדיגו – קלא אילן, לא ייתכן שיש שינוי בבדיקה מציאותית (כימית) – שהרי הוא הוא חומר הקלא אילן כנ"ל שחז"ל הזהירו. לכן חובה להשאיר בצבע המופק מהחלזון את ה'ברום' כדי שלא ישתנה לקלא אילן.

אלא שאין ייתכן שיישאר ברום ויופק הצבע הכחול (הרי הוא סגול)? אכן נמצא כזה חלזון בתונים שמוציא כחול ישירות ונשאר בו כמות הברום, והוא הכשר לציצית.

וכך תיאור המציאות: יש חלזון אק"ק מסוים שיש בו מונוברומואינדיגו לבד, והוא מפיק כחול ישירות והוא הכשר לציצית. ויש חלזון אק"ק המצוי שיש בו גם דיברומואינדיגו, וצריך לחושפו לשמש כדי שיעשה כחול, אלא שאז כל הברום מתקלקל, ונשאר אינדיגו לבד, ואז הוא קלא אילן – פסול לציצית.

וכך כתב כבוד הרב:

'שהחשיפה לשמש איננה מסלקת את האדום מתוך החומר הטבעי המפיק סגול [כפי שיש טוענים], אלא משחיתה את החומר המולקולארי הטבעי של החלזון והופכת אותו לחומר אחר – חומר אינדיגו, אינדיגו הוא החומר של קלא אילן כמבואר בערוך, והתכלת ע"י חשיפה לשמש שוה בדיוק בהרכב הכימי (המולקולארי) לקלא אילן, וכיוון שהחומרים שווים, מוכרח שגם תכונותיהם שוות. והרי לתכלת של חז"ל היתה בדיקה מנחות (מב: - מג.): ותכלת אין לה בדיקה? והא רב יצחק בריה דרב יהודה בדיק ליה, מייתי מגביא גילא ומיא דשבלילתא ומימי רגלים בן ארבעים יום ותרי לה בגווייה מאורתא ועד לצפרא, איפרד חזותיה פסולה לא איפרד חזותיה כשרה. ורב אדא קמיה דרבא משמיה דרב עזירא אמר, מייתי חמירא ארכסא דשערי ואפיא לה בגווייה, אישתנאי למעליותא כשרה לגרעותא פסולה.'

עוד נכתב במאמר, שכיון שא"א לדעת בצורתו החיצונית של החלזון אם הוא מפיק מיידית כחול (אק"ק מתונים) או סגול (אק"ק המצוי), וגם במדינת תונים סוג חלזונות אלו הם 85%, ו-15% הם כרכיבי האק"ק הרגיל. לכן נתנו לנו חז"ל סימנים שנוכל לזהותו קודם הצביעה אם הוא מהחלזון הנכון. ואכן קיבל הרב תמונת חלזון מתונים, שיש עליו פסים כחולים, והוא כמובן נדיר, וע"פ דבריו זה מתיישב עם סימני חז"ל 'גופו דומה לים' ועולה אחת לשבעים שנה, ורק ממנו תיתכן תכלת למצוה.

⁷ נקודה זו מוכרח במאמר, וכן כתב אח"כ כתגובה. (נתון זה הוא שגוי. באריג ההוא נמצא אכן 2 רכיבים אלו דיברומו ומונוברומו. חשבנו לכתוב על כך באריכות, אבל מפני שאין צורך לזה, משום שעצם הדברים הובררו כשגויים כדלהלן, הנחנו לזה).

⁶ ומה שכתב כבוד הרב שאם כיום זה עומד ביפיו באותם התנאים שכתוב בגמ', עדיין הוא פסול משום שצריך עמידות על פי צורת הצביעה שהיתה בזמן מתן תורה – לא מובן. אין ייתכן שאינו דין במין החלזון משום שאינו דין במין 'אתרוג', והתנאי היחיד הוא רק העמידות. וצורת צביעה כזו או אחרת תפסול? היכן כתוב בגמרא וברמב"ם דין שכזה?

תוצאות הבדיקה ברכיבי דם האק"ק אחר חשיפתו לשמש

נציין, כי בתחילה ערכנו בס"ד מאמר ובו מערכה מול מערכה, ולבאר בפירוט מדוע כל העניין אינו מתיישב הן מבחינה עובדתית והן מבחינה הלכתית - לבאר שעל פי תורה אין שום מבחן של מולקולות אלא של מראית העין. שרבנו נתן בספרו 'הערוך' ושאר"ד כתבו 'אינדיקו', כדי לתרגם את שפת הגמרא 'קלא אילן' לשפה המדוברת (וזה ברור שכך נקרא הצמח בזמנם) - ולא לרכיב המולקולארי. וכן שכל החוקרים כולל אלו שהוזכרו סבורים שאכן האק"ק הוא התכלת של תורה בהחלט. מהנכון לעשות הבחנה בין מידע שגילו החוקרים לבין השערה מבוססת לבין השערה לא מחייבת. ועוד נתונים על האריג במצדה והאריג בוואדי מורבעת שהם שונים לגמרי ממה שנכתב במאמר.

אבל בסייעתא דשמיא הגיע לידנו מאמר מדעי⁹, ובו טבלת נתונים מפרופסור לכימיה ממדינת יוון בשם 'איאונים קראפנגיוטיס', שנעשה בדיקה ספציפית במכונה הבודקת זאת (HPLC), בבחינת צמר הנצבע מחומר המופק מאק"ק - ביחס הרכיבים בין חומר שלא שנחשף לשמש לעומת חומר שנחשף לשמש.

והתוצאות הם כדלהלן: לאחר החשיפה לשמש, רכיב מונוברומו אינדיגו נשאר 16.0 ודיברומו אינדיגו 8.8.

חלזון קוצים	ארגמון קהה	קודם שנחשף לשמש	לאחר שנחשף לשמש	שנחשף
אינדיגו (IND)	11.9	70.3		
מונוברומו - אינדיגו (MBI)	56.5	16.0		
די-ברומו - אינדיגו (DBI)	29.1	8.8		

הבדיקה הנ"ל נעשתה אחרי חשיפה של החומר למשך 5 ימים¹⁰ והוכח שכל הבסיס שעליו בנוי דברי כבוד הרב במאמרו - אינו נכון. ישנה כמות משמעותית הן של מונוברומו אינדיגו והן של דיברומו אינדיגו בצמר גם לאחר שנחשף לשמש.

ויש להדגיש בדיקה זו אינה 'השערה' של חוקר, שמחר ימצא חוקר שיטען אחרת, אלא היא בדיקה כימית - עובדתית (כמו מדידת חום, שאינו תלוי בדעת הבודק אלא בתוצאה הרשומה).

9. להלן הטבלה במקור: (צביעת צמר. צד שמאל בטבלה קודם החשיפה לשמש

והצד ימין אחר החשיפה):

	w001	Cotton	w002	Cotton
IND	11.9	8.5	70.3	94.4
MBI	56.5	44.7	16.0	3.3
DBI	29.1	4.5	8.8	1.7
6'MBIR	0.2	0.2		
6'MBIR	0.2	0.1	1.2	
DBIR	2.0	1.9	3.7	0.6

ולכן גם אם נקבל את כל דברי הרב בוקוולד שליט"א ככתבם וכלשונם שהתכלת הכשר הוא רק זה שנבדל מקלא אילן ברכיב שנקרא 'ברום' - התכלת שבידינו כשר לציצית משום שיש בו חומר זה.

ד.

מה בין תכלת לקלא אילן

עוד בגוף הדברים.

השאלה שהועלתה במאמר, איך ייתכן שהקלא אילן והתכלת הם אותם רכיבים, ומה הבדל הכימי שהגמ' מדברת על כך - אינה שאלה חדשה.

אלא שהשאלה שונה למעשה. לא מפאת הרכיבים שאינם דומים כנ"ל, אלא שמה שאנו רואים כיום הן התכלת המופק מהאק"ק, והן הצבע הכחול המופק מהקל"א עמידים מאוד.

ובאמת שגם בזמן חז"ל לא אמרו שהקל"א לא עמיד, אדרבה, אמרו במסכת בבא קמא (צג.), שהקלא אילן אינו עובר לעומת צבעים אחרים. אלא שמבואר בגמרא במנחות שהובא שעל ידי חומר מסוים, הקלא אילן מגיב באי עמידות, והתכלת נשאר בעמידותו.

והתשובה לכך היא שכל חומר התגובה שלו היא שונה, והבדיקה שאמרו בגמ' ייתכן שאיננו יודעים במדויק היאך לעשותה, אכן מה שאנו יודעים ברור שיש שינוי בעצם החומר בין האק"ק לקלא אילן:

א. משום כמות האינדיבורמו אינדיגו, והדיברומו אינדיגו שיש באק"ק (גם לאחר חשיפתו לשמש כנ"ל).

ב. משום חומר האינדרובין שנמצא בכמות משמעותית בקלא אילן, ולא נמצא באק"ק.

דבר נוסף. ישנה אבחנה נוספת של ידידנו הרב ד"ר דוד ארלנגר, שמושמעת לאחרונה: ההבדל בתוצאה בבדיקה כימית, אינה משום חומרי היסוד המולקולאריים, אלא משום הליך המסה מלאה ההכרחית לפירוק הברום (המסויים) באק"ק. כדי להגיע להמסה מלאה ייתכן שזה היה פונקציה של זמן או של חומר, אבל אינו בנפק"מ משום שסוף סוף ההליך נעשה בזמנים ההם.

בקלא אילן האינדיגו צמחי, וגם כשהוא מפורק חלקית, הצבע כבר כחול וכתוצאה מכך נוזל הצבע עוד מכיל הרבה גושים מיקרוסקופיים זעירים של צבע לא מפורק (שמו של נוזל שכזה הוא 'אמוולסיה'). ואילו תכלת מהחילזון בגלל שילוב הברומו, הצביעה לא תהיה תכולה לחלוטין עד לפירוק מלא ל-מולקולות נפרדות (במצב הזה יכול להתרחש תהליך הפירוק בין ה-ברומו לאינדיגו).

לכן כאשר לאחר הצביעה מוסיפים ממס הוא ימס ויסיר את גושי הצבע שלא הומסו לחלוטין ולא יצרו קשר מולקולרי עם הצמר, וכך צבע עלול לרדת מהצמר. כיום משתמשים בממסים חזקים ומהירים, (מחזרים חזקים ובסיסים חזקים) ולכן גם בקלא אילן האינדיגו צמחי,

¹⁰ בצביעה שעושים כיום, כמובן שלא חושפים את החומר זמן רב כל כך, אלא למשך כ- 40 דקות. כך שקרוב להניח שהיחס לטובת ה- DBI וה- MBI, הוא רב יותר.

עבשיר טוב
טנא מלא ברכות
לידידנו היקרים והנעלים

הרב **יעקב שפירא** שליט"א ומשפחתו
לרגל הולדת הבת

הרב **יצחק קניג** שליט"א ומשפחתו
לרגל הולדת הבן

הרב **צבי מנדלזון** שליט"א ומשפחתו
לרגל אירוסין בתו תחי'
עב"ג הבה"ח **מנחם חזן** נ"י
בן מכובדנו הרב **אהרון שמואל חזן** שליט"א, ירושלים

הבה"ח **ישראל טויטו** נ"י
לרגל אירוסין
עב"ג תחי' למשפ' בן כהן, ביתר

פסול. כך הורו לנו חז"ל בעניין תכלת וקלא אילן? שיש ב' חלזונות נראים אותו הדבר ואחד הוא כשר והאחר הוא פסול? ו'המליצו' לקחת חלזון מסויים כדי שנדע קודם?

ויש להדגיש שכל המאמר הוא לשיטת הרב שהקלא אילן עניינו בחומר, אבל בפשטות הדברים מן החלזון כשר – אינו חומר כלל אלא פשטות כל המפרשים שזהו חי וזהו צומח, ועכ"פ ב' עניינים שונים.

והאמת שצבע התכלת מהארגמון קהה קוצים, הוא מבוסס בתכלית בדברי המקרא וחז"ל ורבותינו הראשונים, ולהבדיל זו הסכמת החוקרים על פי כל הממצאים שבידינו והבדיקות שנעשו – הן החוקרים שומרי תנ"מ (כולל אלו שהזכירו במאמרו של הרב בוקוולד) והן להבדיל אלו שלא, וכן להבדיל הגויים.

וכמה גדולה היא מצוות התכלת, ומכח גדולתה של מצוה יקרה זו, כמה וכמה מניעות וערעורים עמדו בה. וכל טיעון וערעור שנשלל, מגיע חדשים לבקרים ערעור נוסף.

וידועים דברי רבינו הגר"א בתחילת פירושו על מגילת אסתר, שהקדושה באה בקושי, וכן במגילת רות עה"פ 'ותרא כי מתאמצת היא ללכת עמה ותחדל לדבר אליה'.

ואולי מעז יצא מתוק, ואחר שיראו שכל הערעורים על התכלת נפלו, ואף ערעור זה שכביכול הסתמך על עובדות מדעיות וחוקרים נפל לבלי קום – נראה בעינינו עוד כהנה וכהנה רבים היראים לדבר ה' וחפצים במצוותיו, נותנים על כנף הבגד את התכלת שהיא מזכרת את כל מצוות ה'.

ולאחר שזיכנו הי"ת וראינו בעינינו את גילוי התכלת בבגד הפרטי, כן ישמח ליבנו באמת, באמור לציון מלך אלוהיך. והנהן הגדול עומד ומשמש לפני ה' בתכלת וארגמן, כי בא מועד.

¹³ עיין בעבודת דוקטורט של ד"ר סוקניק 'הצבענים באריגים מן התקופה הרומית הקדומה' עמוד 141 ובהערה 153. ובהמשך החיבור התצלומים של תוצאות הצביעה ממני הארגמונים האחרים.

תהיה המסה מלאה, לא יהיו חלקיקי צבע לא מפורקים, ולכן הצבע לא יורד גם בתוספת ממס.

השערה זו אמורה להיבדק במעבדה בעז"ה בקרוב.

ה.

האם שאר מיני החלזונות מפיקים תכלת לאחר חשיפתם לשמש. נכתב במאמר:

"עוד גילה פרופ' קורן את העובדה שבכל חלזון בעולם המפיק צבע [שניתן לצבוע בד] החשיפה לשמש [בשעת הצביעה] משחית את הצבע הטבעי של החלזונות, והופכם לאינדיגו [צבע כחול]. אין יחודיות בחלזון קהה הקוצים משאר זני משפחת המורקס [שרק ממשפחה זו של חלזונות נמצאת התכונה של צבע המתקיים בבד]. אף החלזונות המפיקים צבע אדום ע"י חשיפה לשמש – הכל ייהפך ל"אינדיגו" כחול, בדיוק הצבע הפופולרי של היום. בשיטת חשיפת השמש – אין צורך לשום מסורת, אין יחודיות לחלזון קהה הקוצים שלטענתם דומה צורתו לצורת דג".

אמנם דברים אלו נכתבו ע"י פרופסור קורן כהשערה, שיש בה הגיון – אם יש ברום ואינדיגו, כאשר יעמידוהו בשמש, יישבר הברום ויישאר אינדיגו לבד.

אבל למעשה, לא רק שהדברים לא הוכחו, אלא שלא הצליחו לעשות זאת.

פרופסור זוהר עמר עשה ניסיונות צביעה בסוגי הארגמונים הללו. לשם כך נסע מר עמר למדינת סיציליה, ולאחר שניסה לצבוע מארגמונית אדומת הפה לאחר חשיפה לשמש, הפיק לאכזבתו רק את הצבע הירוקי¹¹. ומאח"ק הפיק את הצבע שנקרא בימינו 'טורקיז' (עיין הערה)¹².

האח"ק דומה בצורת גופו לאח"ק, כך שלא רחוק לומר שנחשב הוא מאותו החלזון ממש, וכאשר שיש לו כמה זנים וסוגים בימינו.

וגם אם ייתכן שעל ידי טכניקות של בידודי חומרים אפשר להפיק את הצבע הכחול מאלו הארגמונים, האם יש הו"א שבזמנם צבעו כך את התכלת? ומה זה סותר שצבעו מהאח"ק?

עכ"פ מה שברור שהמאח"ק שצובעים ממנו כיום תכלת, צבעו בעבר. בזה אין ספק. והסברה נותנת שלא צבעו מאחרים, משום שזו צביעה מורכבת אם ידעו לעשות זאת (אנחנו עדיין לא יודעים)¹³.

ו.

הייתכן שכך חכמינו ז"ל יורו לישראל את המעשה אשר יעשו?

ואמנם הוברר כנ"ל שמאחר שיש בהם ברום הוא כשר גם להבנה זו. אבל עצם הדברים יש בהם פלא גדול.

לשיטה זו, הבדיקה אינה בין הצמח לחלזון, אלא בין חומר זה לאחר. כלומר שאפילו ששניהם מחלזון, אחד קלא-אילן והשני תכלת.

והרי גם לשיטה זו ישנם חלזונות כשרים (85% בתוניס), שאינם החלזון שבברייתא – כי אין בהם 'פסים כחולים' – דומה לים'. א"כ אם יקח חלזון ויפיק ממנו דם, יראה, אם מפיק ישרות כחול, כשר. ואם לאו

¹¹ פרופסור עמר רצה להסיק מכך, שלפי אותם שיטות בראשונים שתכלת הוא ירוק אכן צבעו מחלזון זה בימים ההם. אמנם כבר נכתב רבות על כך שבפשטות כל הראשונים סברו שתכלת הוא הכחול של ימינו. אבל אין כאן מקומו של נידון זה.

¹² לגבי הטורקיז יש מקום גדול לומר שזה נחשב כצבע מקולקל, משום שכאשר מבשלים את הצבען (שבאח"ק) שלב אחרון לפני קלקולו הסופי, הוא מקבל את גוון הטורקיז.